

kedik a minőségi akadémiai munkaerő iránti kereslet a jövőben, az Európán belüli akadémiai mobilitás továbbra is alacsony mértékű, nehézkes, nem igazán vonzó, továbbá számos korláttal és csapdával tarkított.

(Enders, Jürgen & Weert, Egbert de [eds.] [2004] *The International Attractiveness of the Academic Workplace in Europe – Synopsis Report. Frankfurt/Main, Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft. 440 o.*)

Fekete Szabolcs

KIHÍVÁSOK A FEJLDŐ ORSZÁGOK FEL- SŐOKTATÁSI RENDSZEREI SZÁMÁRA

2002-ben jelent meg a Bostoni Egyetem Nemzetközi Felsőoktatás-kutató Központja és a Palgrave Kiadó gondozásában a *The Decline of the Guru. The Academic Profession in Middle-Income and Developing Countries* című könyv, amely 13 fejlődő országban elemzi az akadémiai és egyetemi szakma változásait. A Philip G. Altbach szerkesztette kötet tulajdonképpen egy korábbi felsőoktatásról szóló kötetnek a folytatása (*The Changing Academic Workplace: Comparative Perspectives*. Center for International Higher Education at Boston College, 2000), mely utóbbi a centrum (USA és EU) államainak a felsőoktatási rendszereit hasonlította össze; a megelőző kutatást az Egyesült Államokban a Harvard Egyetemen kutató Richard Chait professzor, Európában pedig – az Európai Unió által finanszírozva – a Twentei Egyetemen kutató Jürgen Enders koordinált. Jelen kötet előzménye volt továbbá egy, a Ford és a Rockefeller Alapítvány által rendezett konferencia Bellagióban, ahol a fejlődő országok képviselői vitatták meg az említett kutatás anyagát – a könyv tulajdonképpen ennek a konferenciának az anyagát közli.

Jelen kötet globális kontextusban vizsgálja a felsőoktatási és akadémiai szakma jellemzőit kezdve a dél-amerikai államoktól az ázsiai országokon keresztül az Arab-öböl, az afrikai kontinens és a kelet-európai régió államaiig. A kötet címét az indiai felsőoktatási rendszert elemző tanulmány címe ihlette. Ebben a tanulmányban megjelenik az akadémiai szakma társadalmi megbecsültségének csökkenése is a strukturális problémák mellett. Az utalás könnyen érthető: Indiában a hagyományosan nagy tiszteletnek ör-

vendő „guruknak” a társadalmi szerepe és tisztelete is csökkent.

A bevezető írást a kötet szerkesztője jegyzi, amelyben összefoglalja a fejlődő országok előtt álló közös kihívásokat az akadémiai szakmák területén. Már tanulmányának címe (*Centers and Peripheries in the Academic Profession: The Special Challenges of Developing Countries*) is mutatja, hogy Altbach a Wallerstein által kidolgozott világrendszer-elmélet terminológiáját használja. A könyvben a perifériához tartozó államok akadémiai rendszerei kerülnek ismertetésre. Ez egyben arra mutat, hogy a globalizálódó világban az akadémiai szakma sem kerülheti el a globális kihívásokat, mivel – akár az oktatás, akár a kutatás – nemzetközi versenyhelyzetbe került. Ez a folyamat a szerkesztő és a szerzők szerint egy olyan folyamatot indít el, melyben a hagyományos tiszteletnek örvendő professzorok, tudósok helyzete hanyatlásnak indul.

A bevezető tanulmányt követően minden fejezet egy adott ország felsőoktatási rendszerét mutatja be. A kötetből megismerhetjük három latin-amerikai ország (Mexikó, Argentína, Brazília), négy ázsiai ország (Kína, Malajzia, Korea, India), három európai ország (Lengyelország, Bulgária, Oroszország), két afrikai ország (Nigéria, Dél-Afrika) és az Arab-öböl országainak felsőoktatási rendszerét. Terjedelmi korlátok miatt nincs mód a fejezetek részletes ismertetésére, ezért azokat a főbb problémákat és jellemzőket emelem ki, amelyek megjelentek a legtöbb tanulmányban.

A periféria országainak felsőoktatási rendszereinek legfontosabb célja a tanítás, a tudás előállítása és átadása a szélesebb közvélemény és a gazdaság számára. Az első probléma, hogy a fejlődő országokban a felsőoktatás expanziója gyorsított ütemben és nagyon nagy arányban zajlott le. Ezzel párhuzamosan azonban az akadémiai munka infrastrukturális feltételei nem fejlődtek, és gyakran az állami támogatás is korlátozott mennyiségű. A fentiekhez kapcsolódóan komoly hátránya az akadémiai intézményeknek, hogy csekély függetlenséggel rendelkeznek, és az akadémiai kutatások gyakran mások által erőltetettek.

A sok hasonló probléma ellenére a felsőoktatás finanszírozása területén különbségeket találhatunk a periféria országain belül. India és Kína felsőoktatási rendszerére jellemző a viszonylag jelentős finanszírozás. Ezekben az országokban magas szintű képzés folyik, de csak kevesen férnek hozzá. Ezzel ellentétben vannak olyan álla-

mok, ahol ugyan az előző kettőnél magasabb az egy főre jutó GDP, mégsem rendelkeznek magas minőségű felsőoktatási rendszerrel, igaz, több diák számára teszik lehetővé a bejutást. Ez jellemzi a dél-amerikai országok felsőoktatási rendszerét. Ebből a megállapításból is látszódik, hogy csupán az anyagi források eltérő nagyságával nem lehet magyarázni a fejlődő országok eltérő felsőoktatási és akadémiai rendszerét.

A különbségek ellenére azonban megfigyelhetők világméretű trendek az akadémiai szférában. Ezek közül a legfontosabb probléma a tömegesedés, a felelősség, a privatizáció és a marketingesedés kérdésköre. Ezek a jelenségek mindenképpen a globalizáció és a verseny növekedésének a hatásaként jelentek meg, és az akadémiai szféra felhígulását okozzák. A tömegesedés okozta felhígulásról sok szó esik Magyarországon is, azonban újdonságként hat a privatizáció szerepe, mely arra kényszeríti a felsőoktatási intézményeket, hogy tanításon kívüli tevékenységekre fókuszáljanak a nagyobb bevétel elérése érdekében.

A felsőoktatás marketingesedése azt jelenti, hogy a diákok önálló igényeit – és a piac igényeit is – figyelembe kell venniük a tanároknak. Ez még nem feltétlenül jelenti a felsőoktatás hígulását. Mivel a piaci verseny keretei között az oktatás is egy terméké válik, figyelembe kell venni a célcsoport igényeit. Ez azonban mindenképpen magával hozza azt is, hogy a tanároknak kisebb szabadságuk a képzési tervek és a tantervek összeállításánál, mert azok a képzések, melyekre nincsen piaci kereslet, nem lesznek képesek fenntartani magukat: a jelzett országokban a korábbi állami függést felváltja a piactól való függés. A tanulmánykötet egyik tanulmánya sem részletezi azt az elméleti kérdést, hogy a felsőoktatási rendszerek szempontjából ez a váltás előnyös vagy hátrányos következményekkel jár-e. A volt szovjet blokk felsőoktatási rendszereinek az elemzésekor ez a kérdés azonban hangsúlyosabban megjelenik. A váltás leginkább azt hozza magával, hogy megváltoznak a tanári szakma karrier lehetőségei, és változnak a kutatható és tanítható témák is, de ugyanígy megváltozik a felsőoktatási és akadémiai rendszer részvétele a kormányzati intézmények munkáiban is.

Az összes tanulmányban utalást találhatunk rá, hogy a periféria országainak a felsőoktatási rendszerei egyfajta függőségben vannak a centrum országok rendszereitől. Ennek a függőség-

nek az oka abban a kettőségben rejlik, amellyel az akadémiai rendszeren belül megkülönböztetik a kutató és az oktató egyetemeket. A legfejlettebb kutató egyetemek mind a centrum országaiban találhatóak, ők rendelkeznek a legújabb kutatási eredményekkel, és a nemzetközi tudományos életet szervező, fontos tudományos folyóiratok is az ő kezükben vannak. Mindez azt eredményezi, hogy a fejlődő országok egyfajta tudományos függésben állnak, ami már az oktatás nyelvén is megjelenik. A periféria országaiiban található egyetemek is a középkeletű párizsi egyetem modellje alapján épülnek fel.

A fentebb leírt függőség magával hozza azt is, hogy a fejlődő világ akadémiai rendszereinek az értékei megegyeznek a centrum országaiban található akadémiai rendszerek értékeivel. Ennek egyik legszembetűnőbb példája, hogy sok helyen csak azt tekintik valós tudományos értéknek, mely egy nyugati folyóiratban jelenik meg. Ez azt a problémát hozza maga után, hogy a regionális és helyi szükségletekre irányuló kutatások kevésbé jelennek meg a harmadik világ egyetemein, illetve azt, hogy olyan nyugati értékek és minták jelennek meg az egyetemeken, amelyek nem kapcsolódnak az adott ország kultúrájához.

A tanulmányok egyöntetűen bemutatják, hogy a globalizáció hatása is mélyen és negatívan érinti a harmadik világ egyetemeit. Ez leginkább a nemzetközi globális verseny kialakulása miatt van így, amely az oktatási rendszert is érinti. A globális verseny egyik legszembetűnőbb példája a külföldön tanuló diákok magas aránya. Szintén fontos mutató a fiatal kutatók nemzetközi mobilitása, amelynek köszönhetően a jobb helyzetben lévő nyugati egyetemek képesek elszívni a harmadik világban élő tehetséges kutatókat.

A globalizáció egyik legfontosabb megnyilvánulása az internet. A fejlődő országok sokkal később kapcsolódtak a világhálóhoz, mint a centrum országai, és ez az adott országok felsőoktatási rendszereiben is látszik. A periféria országaiiban sokkal kevésbé használják az internetet és az IT-technológiát az oktatásban és a kutatásban, mint a centrum országaiban. Az IT-technológiához történő problémás hozzáférés miatt a szakmai információkról is csak késeve vagy egyáltalán nem értesülnek a periféria országainak a kutatói. Ez a probléma hangsúlyosabban megjelenik az afrikai országoknál, mint a többi vizsgált országban. India viszont kifejezetten jól áll az IT-technológiák elterjedése területén.

A tanulmányok az akadémiai szakma struktúrális problémáit elemzik először. Azonban a legtöbb tanulmányban komoly problémaként vizsgálják a szerzők a professzori szakma problémáit is. Ezek közül a legfontosabb, amit az összes tanulmány kiemel, hogy a professzori szakma nem biztosít egy stabil karrier lehetőséget, amit mutat az a tény is, hogy sok fejlődő országban a tanárok nagy része csak részmunkaidőben űzi az oktatást és nem kapcsolódik szorosan az egyetemekhez. A részmunkaidős oktatók aránya a latin-amerikai országokban a legmagasabb, úgyhogy ez a probléma ott jelenik meg leginkább. Azonban az összes tanulmány kiemeli, hogy nem támasztanak olyan szigorú követelményeket az oktatáshoz és a professzori státushoz, mint a centrum országai. Emiatt a fejlődő országokban nagyon heterogén a professzori szakma összetétele. Nagyon kevés jól képzett – külföldi doktorátussal rendelkező – professzor van a rendszerben, szemben sok alulképzett oktatóval.

A professzori szakmai intézményi háttere kevésbé biztos, mint a centrum országai. Ez leginkább a korszerű IT-eszközök és az infrastruktúra hiányát jelenti, de beletartozik a könyvtárak szegényes volta is, ami nagyrészt az anyagi lehetőségek hiányával magyarázható. A másik nagy különbség a fejlett és fejlődő világ között az intézményi bürokrácia kérdése. Míg a nyugati egyetemeken az intézmény vezetésében a professzoroknak nagy szerepe van, addig a periféria országai inkább az állami bürokrácia vezet az egyetemeket. A politikai vezetés következtében a periféria országai nincs meg a kellő szakmai függetlenség és a szakmai szabadság. Sok helyen a professzoroktól lojalitást várnak el a fennálló politikai hatalom iránt. Ez hangsúlyozottan megjelenik az afrikai országok és Kína felsőoktatásában. A volt szovjet blokk országait elemző tanulmányok pedig kiemelik, hogy a rendszerváltás magával hozta a politikai szabadságot, de a főbb oktatási struktúrák ennek ellenére nem változtak meg.

A munka körülményeiben is nagy az eltérés, míg a nyugati egyetemeken sok szeminárium jellegű óra van, addig a fejlődő országokban leginkább előadásokat tartanak, melynek az okai között szerepel a gyenge infrastruktúra. A fejlődő országok professzorai továbbá sokkal több időt töltenek oktatással, mint nyugati társaik, ami a kutatómunka rovására mehet.

A legnagyobb különbség azonban – ez kivétel nélkül megjelenik az összes tanulmányban – a fi-

zetésekben rejlik. Míg Nyugaton a professzorok jó fizetésnek örvendenek, addig a periféria országai kevesebb bért kapnak, mint az ugyanolyan végzettséggel rendelkező nem akadémiai területen dolgozó szakemberek. A fejlődő országokban még egy középosztálybeli életmód sem folytatható a professzori fizetésekből, ezért gyakran kell másodállást vállalniuk a professzoroknak, ez pedig az akadémiai munka rovására megy.

A tanulmányokból kirajzolódik az a kép, hogy tényleg meg lehet különböztetni a centrum és periféria országait a felsőoktatási rendszereik szempontjából is, annak ellenére, hogy találhatunk különbségeket az egyes rendszerek között. Látszik, hogy mindegyik bemutatott ország felsőoktatási rendszere ugyanazokkal a problémákkal küzd, és hogy ezek a perifériához tartozásból fakadnak. (Altbach, Philip G. [2002] *The Decline of the Guru: The Academic Profession in Middle-Income and Developing Countries*. 437 o.)

Tarnay István

FELSŐOKTATÓK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

A tudományos szakma kihívásainak bemutatását ígérő kötet két felsőoktatás-kutató műhely együttműködésének terméke, ily módon egyszerre mutatja be a kasseli székhelyű International Centre for Higher Education Research (INCHER) központ valamint az UNESCO Forum munkájának (2006) összefoglaló eredményeit, ugyanakkor tiszteleg Ulrich Teichler, valamint a nemrég elhunyt Maurice Kogan, a Brunel Egyetem (London) felsőoktatás-kutató professzora előtt. Maurice Kogan több európai ország felsőoktatás-politikájának gyakorlatára volt hatással, az elmúlt három évtizedben pedig erőfeszítéseinek széles skálájával, az elemző kreativitás, a kritikai erő és sziporkázó szellemesség érdekes – közgazdaság-tudományból átvett menedzsment modellű – kombinációját hozta be a szakmába.

A tudományos szakma változásának és feladatainak kérdésköre az elmúlt években került a nemzetközi oktatásügyi érdeklődés középpontjába. Kritikát korán kiváltott maga ellen, mert a kutatók magától értetődőnek éreztették az akadémia szakma fogalmát, ugyanakkor nem vették figyelembe az érintettek, elsősorban az egyetemi oktatók véleményét – olvashatjuk a könyv értel-